

Balassi Bálint és öccse Nürnbergben (1565–1577)¹

1565. október 26-án egy bizonyos Kötzler (keresztneve olvashatatlan) német nyelvű levélben értesítette Balassi Jánost, hogy fia, Bálint, megérkezett Nürnbergbe, s talált neki és kísérőjének, Zsigának tanárt.² Balassi Bálint ekkor tizenegy éves volt, tehát nem egyetemi tanulmányokat folytatott Németországban, Nürnbergben és környékén ilyen tanintézmény nem is működött ebben az időben. Hol és mit tanult, még ma sem tudjuk biztosan, pedig azok a gyermekkori élmények, amelyekkel itt gazdagodott, egy életre meghatározóak lehettek. Valaminek kellett lennie ebben a városban, ami mások – s nem is akárcik – figyelmét is felkeltette. A jeles humanista, Dudith András, példának okáért nyolcéves fiát akarta 1576-ban ide küldeni, hogy itt kineveljék belőle a lengyel természetet és németté alakítsák.³ Ha meg akarjuk tudni, mit jelentett a kortársak számára Nürnberg, elegendő fellapozni annak a Szenci Molnár Albertnek a szótárát, aki maga is sok szállal kötődött a városhoz: „Noriberga, generis foeminini. Német országi fő város, mely szép épületekkel, gazdagsággal, árosnéppel, külömb-külömb drága művekkel és mester emberekkel híres-neves ez egész Európába, Német országba egyéb városokat föllyül múltván az olasz Velencével vetekedik; ez város nem csak Németországnak, hanem az egész Európának szinte közepin vagyon.”⁴ Szenci Molnár nem túlzott: a hatvanezer lakosú metropolis nemcsak kereskedelmi, hanem hírközpont is volt – Luther így nevezte: „Das Auge und Ohr Deutschlands” (Németország szeme és füle).⁵ Fejlődésének csúcspontján ekkor ugyan már túl volt, mégis messze kiemelkedett a többi német város közül. Sajátos volt a társadalmi szerkezete is: a belső, kis tanács tagjai, a patríciusok szinte kasztá alakult rétege tartotta a kézben a vezetést, a kézművesek sohasem alakíthattak önállóan kereskedő, cselekvő céheket, s nem szólhattak bele közügyekbe sem. A patríciusoknak nemesi öntudatuk volt, igyekeztek címereslevelet szerezni a császártól, városi házuk mellett vidéki birtokukon és kastélyaikban éltek. A nemességhez hasonló volt a viselkedésük kulturális téren: egyházi alapítványokat tettek, könyveket és műalkotá-

¹ A hányatott sorsú tanulmány az 1994-es jubileumi Balassi-konferenciára készült, anyaggyűjtését azonban 1993 szeptemberében az egész aktatáskámmal együtt ellopták, s nem került vissza hozzám. Váratlanul még egy napos nürnbergi anyaggyűjtési lehetőséget kaptam, de elsősorban Werner W. SCHNABEL nürnbergi kollégámat (azóta már az erlangeni egyetemen tanít) illeti köszönet, aki nélkül ez a cikk nem születhetett volna meg: ő küldött ugyanis pótlólagos másolatokat az általam korábban olvasott anyagokról.

² SCHULEK TIBOR, *Újabb adatok Balassa Bálint életéhez*, Protestáns Szemle, 45(1936), 492–495.

³ Dudith András levele Johann Cratóhoz, 1576. július 27. Idezi: Samuel Benjamin KLOSE, *Neue Litterarische Unterhaltungen...*, Breslau, 1774, 647.

⁴ SZENCI MOLNÁR ALBERT, *Dictionarium Latinoungaricum...*, Nürnberg, Elias Hutter, 1604 (RMNy 919), Z7v.

⁵ REINER GÖMMEL, *Die Vermittlerrolle Nürnbergs zwischen Italien und Deutschland vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert aus wirtschaftshistorischer Sicht = Nürnberg und Italien: Begegnungen, Einflüsse und Ideen*, hrsg. Volker KAPP, Frank-Rutger HAUSMANN, Tübingen, Stauffenburg Verlag, 1991, 39, 45.

sokat gyűjtöttek, családfájukat művészi módon elkészített „Geschlechtsbücher” (nemzetségekönyvek) őrizték, fiaik fél Európa egyetemeit és fejedelmi udvarait végigperegrináltak, s szívesen rendeztek táncmulatságokat a városháza nagytermében, illetve hatalmas lakodalmakat.⁶

A polgárság következő rétege a 300–400 fős nagyobb tanács tagjai, az ún. „Ehrbaren” (tisztések, tiszteletreméltók) voltak; a város vezetésében nem volt igazi szerepük, de az ő kezükben futott össze a nagykereskedelem és a távolsági kereskedelem. A kereskedelem hálója befonta Európa középső részét, Itália ezen belül is kiemelt partnernek számított, a csúcson a példakép Velencével (lásd Szenci Molnár idézett szócikkét), ahol a nürnbergi kereskedőknek külön kamarájuk volt. Az olasz kapcsolat szorosságát jelzi, hogy a 16. századtól számos itáliai cég fiлиálét nyitott a német városban. A gazdaság motorjai a kereskedelmen kívül a kézművesség és az ipar, a bányavállalkozások és a kölcsönügyletek voltak.⁷

Magyarország már századok óta szoros gazdasági kapcsolatban állt Nürnberggel, a marhakereskedelem ugyan a török hódítás nyomán lehangyolott, de továbbra is élt a posztókereskedelem, s számos ottani vállalkozó dolgozott a felsőmagyarországi bányavárosokban, annak ellenére, hogy a rézkereskedelem inkább az augsburgiak kezébe került. Különösen sokat számított a nürnbergi fegyvergyártók termékeinek szállítása a török elleni védekezés szempontjából. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a korszakunkra vonatkozó adatok mindkét nemzet történeti szakirodalmában igencsak gyérek.⁸ Erősek voltak a személyi kapcsolatok is: nürnbergiek éltek a középkori Budán, de utalhatok az erdélyi főnemessékké vált Hallerekre s a Gyula környéki Ajtósról (= Türer) származó Albrecht Dürerre is. Létezett egyházi és kulturális kapcsolat is, szép példa erre Georg Hoffgreff kolozsvári nyomdász, Heltai Gáspár társa, aki több mint két esztendő telt Nümburgben, hogy ott kitanulja a mesterséget, s nyomdai felszereléssel tért haza onnan 1549-ben.⁹

Rátérve ezek után az iskolákra és a szellemi életre, említést kell tennem az egyházi viszonyokról. A város hivatalosan a lutheri reformációt fogadta el, lelkészei és tanárai között azonban igen sok melanchthoniánus és kryptokálvinista volt,¹⁰ ennek köszönhető későbbi egyetemük, az altdorfi, sokáig megmaradt nyitottsága. A középfokú iskolák a plébániai iskolákból alakultak ki, nevük azonos a temploméval, amely mellett működtek: Szent Sebald iskola, Szent Lőrinc iskola, Szentlélek vagy Kórházi iskola és Szent Egyed iskola. A humanizmus virágkora a városban a 15. század végére, 16. század elejére esett. Ennek egyik betetőzése volt az, hogy 1526-ban Philip Melanchthon személyesen alakította át a Szent Egyed iskolát humanista gimnáziummá. Az idő azonban rövidesen túllépett a

⁶ Jellemző módon a patricius réteg mobilitásának lezárultát egy 1521-es táncrendelet jelzi. Egy 1548-as patriciuslakodalom részleteit lásd: Hans BÖSCH, *Verlobung und Verehelichung in Nürnberg im 16. Jahrhundert*, Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum, 1893, 41–53.

⁷ Gerhard HIRSCHMANN, *Das Nürnberger Patriziat = Deutsches Patriziat 1430–1740, Büdinger Vorträge 1965*, hrsg. Hellmuth RÖSSLER, Limburg/Lahn, C. A. Starke Verlag, 1968, 257–268.

⁸ Käthe DETTLING, *Der Metallhandel Nürnbergs im 16. Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 27(1928), 209–226; Ute Monika SCHWOB, *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und Deutschen in Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1969, 6–26 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, 22).

⁹ VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai Könyvkiadó, 1982, 150–151.

¹⁰ K. SCHORNBAUM, *Nürnberg im Geistesleben des 16. Jahrhunderts (Ein Beitrag zur Geschichte der Konkordienformel)*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 40(1949), 1–7.

latin nyelvű műveltségen, s az ún. Melanchthon-gimnázium tartós válságba került, otthagyták az olyan kiváló tanárok, mint Joachim Camerarius, ennek következtében a másik három (eredetileg triviális) iskola beérte, sőt a Szent Sebald rövidesen meg is haladta a színvonalát.¹¹ A kritikus időszakban, Balassi Bálint Nürnbergbe érkezésekor, nem élt már a jeles tanár, Sebald Heyden (1499–1561), a Szent Sebald iskola rektora, de fia, Christian (1526–1576), legendásan rossz tanár, ugyanakkor matematikai és csillagászati eszközök híres előállítója, a Szent Egyed gimnázium rektora volt – jellemző módon az apát és a fiút is azzal gyanúsította a városi tanács, hogy kálvinista katekizmust tanítanak.¹² Említést érdemel még Sebald Heyden utóda a Szent Sebald iskola rektori székében, Paul Praetorius (+1584), Johann Praetorius, későbbi altdorfi professzor testvére, de a város minden templomában és iskolájában nyüzsögtek a kiváló képzettségű értelmiségiek, akik közül bármelyik lehetett Balassi tanára.¹³ Jellemző képet ad a korszak tanügyi viszonyairól Paul Praetorius 1575-ös szabályzata a Szent Sebald iskola számára. A színvonal magas, de rengeteg a panasz: a diákok késnek vagy hiányoznak, mert nem kapnak időben reggelit, ugyanis a szülők több éjszakán át tartó lakomákat tartanak és ezért elalszanak. Nem lehet teljes szigorúsággal megtartani azt a humanista előírást, hogy a diákok csak latinul beszéljenek az iskolában, a tanár hiába erőlteti a latin nyelvű iskoladrámákat, ezek nem tudnak versenyezni a városban játszott könnyű német darabokkal. Korábban nem volt szokásban itt a rendszeres iskolai vizsga, ezért azt most sem lehet szigorúan megtartani; több nyilvános és sok magániskola van a városban, a diákok egyiktől a másikba vándorolnak, nem akarnak vizsgázni, s nem a tanárok, hanem a szülők kívánságaihoz igazodnak, azok pedig gyermekeikkel együtt elő akarják írni a tanárnak, hogy mit tanítson, nem akarják, hogy gyermekeik „doktorok” legyenek, beilleszkedjenek a tanulmányok rendjébe és szigorú iskolai törvényeknek legyenek alávetve.¹⁴ Ami egy humanista iskolamester számára a züllés és a hanyatlás jele, az nekünk egészen mást jelez: azt, hogy Nürnbergben a szellemi fejlődés meghaladta a latin nyelvű humanizmust, a Melanchthon és Sturm nevével fémjelzett iskolatípust. Előtérbe került az anyanyelv s a szülők által is igényelt gyakorlati ismeretek, s e téren különösen a magániskolák tehettek sokat – róluk később még szó lesz. Véleményem szerint éppen ez jelentette Nürnberg vonzerejét, s a Melanchthon-gimnázium 1926-os monográfiája is szüklátókörségéről tett tanúbizonyságot, amikor az 1560–1570-es évekbeli állapotokra vonatkoztatta az alábbi (18. század végi) mondatot: „Wenn Nürnberg weniger Schulen hätte, so könnte es bessere haben” (ha Nürnbergnek kevesebb iskolája lenne, jobb iskolái lehetnének).¹⁵ Tegyük még hozzá, hogy a négy gimnáziumi szintű intézményen és a magániskolákon kívül

¹¹ Carl Christian Christoph FIKENSCHER, *Das Gymnasium in Nürnberg, nach seinen Schicksalen der berühmtesten Männer, die zu seiner Gründung beigetragen haben*, Nürnberg, 1826, 70–71; Hugo STEIGER, *Das Melanchthongymnasium in Nürnberg (1526–1926): Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus*, München–Berlin, 1926, passim.

¹² Alfred KOSEL, *Sebald Heyden (1499–1561): Ein Beitrag zur Geschichte der Nürnberger Schulmusik in der Reformationszeit*, Würzburg, 1940, 12, 21, 54–55.

¹³ Georg Ernst WALDAU, *Nürnbergisches Zion, oder Nachricht von allen Nürnbergschen Kirchen, Kapellen, Klöstern und lateinischen Schulen in und ausser der Stadt, und den daran bediensteten Personen...*, Nürnberg, 1787, 10–51; STEIGER, *i. m.*, 188–190.

¹⁴ Heinrich Wilhelm HEERWAGEN, *Zur Geschichte der Nürnberger Gelehrtenschulen: Drei Aktenstücke aus den Jahren 1485, 1575 und 1622*, Jahresbericht der Königlichen Studienanstalt zu Nürnberg, 1862/1863, Nürnberg, 1863, melléklet.

¹⁵ STEIGER, *i. m.*, 44.

számos ún. írás- és számolás-iskola működött a városban. Ezek gyakorlati ismereteket adtak át a polgárság alacsonyabb rétegeiből származó tanulóknak. Tanáraik és diákjaik között nem lebecsülendő egyéniségek voltak, elegendő itt csak a latinul soha meg nem tanult Dürerre utalnom, aki ilyen iskolába járt, a kortárs humanisták mégis egyenrangú társuknak fogadták el. Az ismertett tanügyi állapotok vezettek el oda (s nemcsak a helyhiány, amire hivatkoztak), hogy 1575-ben a humanista kultúrát pártfogoló patríciuscsaládok támogatásával a közeli kisvárosban, Altdorfban állították fel Nürnberg új gimnáziumát, amely kívül a „bűnös városon” virágzásnak indult, és rövidesen egyetemmé fejlődött. A német és latin nyelvű művelődés így földrajzilag is kicsit elkülönült, Nürnberg egyenesen haladt azon az úton, amely a következő század első felében Georg Philipp Harsdörfer patrícius és költő nyelv művelő társaságának megalakulásáig vezetett.¹⁶

Szóltam a város iskoláiról, ezek után beszélnem kell művészeti életéről is, ez ugyanis maradandó hatással lehetett a gyermek Balassira. Amikor ő ide került, régen nem éltek már az aranykor nagyságai, Willibald Pirckheimer és Albrecht Dürer. A hanyatlás azonban csak viszonylagos. 1565-ben még javában alkotott az idős Hans Sachs (1494–1576), a csizmadia és egyben a század legtermékenyebb és legsokoldalúbb német poétája.¹⁷ Ő a nürnbergi mesterdalmokok legkiválóbbika volt, tehetségét és lehetőségeit azonban behatárolta a műfaj, amelyben alkotott. Poétatársai hozzá hasonlóan kézművesek voltak, akik hiába utánozták formailag hűen a minnesängerek költeményeit, hiányzott belőlük azok kreativitása; egy megmerevedett és halott formakultúrát igyekeztek minél pontosabban lemásolni.¹⁸ A mesterdalmokok társasága egyébként saját énekesiskolát is fenntartott, ez tovább fokozta a tanügyi tarkaságot. A magyar főnemes Balassi, aki – mint majd később kifejtem – a patríciusifjakkal, módosabb kereskedők gyermekeivel lehetett kapcsolatban, nemigen foroghatott a csizmadiák köreiből, így sem kerülhette el azonban a figyelmét Hans Sachs több mint száz komédiája és tragédiája, valamint nyolcvanöt farsangi játéka, annál kevésbé, mert a jótollú mesterember drámaírói tevékenységének csúcspontja éppen az előző évtizedre, 1550 és 1560 közé esett. Ezeket a drámákat rendszeresen be is mutatták, a szerző (mint később Shakespeare) maga is játszott bennük, s a népszerűségük nagyon nagy volt, mint említettem, a latin nyelvű iskoladrámák nem állták velük a versenyt. A színielőadásokat időnként betiltotta a városi tanács (nem sok eredménnyel), néha más városokból is jöttek társulatok, itáliai színészek felbukkanása azonban ebben a korszakban még ritkán fordult elő. Ugyanehhez a réteghez, a kézművesekhez kapcsolódik egy másik látványosság, amely szintén felkelthette a gyermek Balassi, a későbbi katona figyelmét: a suszterek és a késesek szinte hetente tartottak vívójátékokat, vívóiskolát, idegenből idehívott vívómesterek segítségével.¹⁹ A város képzőművészeti életének ebben a korszakban nem volt Dürerhez hasonlítható egyénisége, sok kismester alkotott, akik közül leginkább Jost Amman festő, üveg-

¹⁶ HIRSCHMANN, i. m., 268.

¹⁷ Hans-Georg KEMPER, *Deutsche Lyrik der frühen Neuzeit*, I, *Epochen und Gattungsprobleme: Reformationszeit*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987, 246–281.

¹⁸ Bert NAGEL, *Meistersangliche und höfische Formkunst – Der deutsche Meistersang*, hrsg. Bert NAGEL, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967, 43–58.

¹⁹ Theodor HAMPE, *Die Entwicklung des Theaterwesens in Nürnberg von der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts bis 1806*, Nürnberg, 1900, 58–86.

festő, grafikus emelkedett ki, aki metszetes könyveivel hű képet adott környezetének életéről.²⁰

A német zenekultúrának ekkortájt két nagy ága volt: az egyszólamú német polgári dalköltészet, tehát a Hans Sachs által is művelt mesterdal, illetve az idegen forrásból táplálkozó több szólamú zeneirodalom, amelynek központjai München, Stuttgart és Augsburg voltak. Münchenben ekkor Lassus volt az udvari zenész, gyakran rendeztek ott itáliai mintára reneszánsz ünnepségeket, felvonulásokat, ünnepi szertartásokat, álarcos játékokat és komédiaelőadásokat, némelyikben maga Lassus is szerepelt, személyesen előadva villanelláit.²¹ Ez a típusú zene éppen az 1560-as években tűnt fel Nürnbergben, a folyamat jól nyomon követhető, ha megvizsgáljuk az ott kiadott zenei nyomtatványokat. Lassus egyházi művei után 1566-ban jelent meg Antonio Scandello *Il primo libro de la Canzoni Napolitane* című, villanellákat tartalmazó kötete, amely már az új stílust képviselte a német világi dalkiadványok mellett. A város a németországi nyomdászat jelentős centrumának számított, a 16. században ezen belül a zenei könyvek kiadása élte a virágkorát, jelen volt minden lehetséges műfaj a néhány soros (azaz ponyva) dalkiadványoktól a tankönyveken át egészen az alapvető zeneelméleti munkákig.²² A protestáns Nürnberg a reformáció után is megőrizte egyházzenei örökségét, ugyanis meghagyta a teljes latin nyelvű liturgiát. Nagy tudású orgonisták és kántorok működtek itt, s természetesen a város iskoláinak diákjai is rendszeresen énekeltek a templomokban. Az oktatásban nagy szerepe volt a zenének, a tanárok között zeneszerzőket, kiváló zenészeket és kórusvezetőket találunk. 1568-ban papok, orvosok, hivatalnokok, tanárok és orgonisták részvételével megalakult az első zenei társaság, a „Musicalische Krentzleingesellschaft”, ezt rövidesen újbak követték a muzsikakedvelő patriciusok és polgárok aktív közreműködésével. 1575-ben került a Szent Lőrinc iskolába mint kollaborator az első jelentős zeneszerző, a Balassi Bálintnál csak egy esztendővel idősebb Leonhard Lechner, Lassus müncheni tanítványa. Nürnbergnek saját fúvószenekara is volt, tagjai nemcsak a templomi alkalmakon vettek részt, de játszottak az esküvőkön, táncmultságokon és ünnepségeken is, ilyen alkalom volt például Miksa császár fogadása 1570-ben vagy az altdorfi gimnázium megnyitása 1575-ben.²³

A zenét nemcsak játszották itt, jelentős volt a hangszerkészítő ipar, az itteni fúvós hangszereket egész Európában (többek között Magyarországon is) használták.²⁴ S ha már a mesterségekről beszélünk, azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Nürnberg a precíziót és ugyanakkor kreativitást igénylő tárgyak gyártásában utolérhetetlenné bizonyult. Tele volt a város matematikusokkal, feltalálókkal, akik a technika történetébe is beírták a nevüket. A furcsa és használhatatlan szerkezetek (mint például egy hegedűzongora) mellett a fontos találmányok sora mindent

²⁰ Georg Andreas WILL, *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon...*, Erster Theil von A-G, Nürnberg-Altendorf, 1755, 29–31.

²¹ HOMOLYA István, *Palestrina, Lassus, Bp.*, Gondolat Kiadó, 1969, 132, 140–141.

²² Paul COHEN, *Die Nürnberger Musikdrucker im sechzehnten Jahrhundert*, Erlangen, 1927, 3, 53 és passim.

²³ Klaus Wolfgang NIEMÖLLER, *Untersuchungen zu Musikpflege und Musikunterricht an den deutschen Lateinschulen vom ausgehenden Mittelalter bis um 1600*, Regensburg, Gustav Bosse Verlag, 1969, 354–386 (Kölner Beiträge zur Musikforschung, 54); Uwe MARTIN, *Die Nürnberger Musikgesellschaften*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 49(1959), 185–225.

²⁴ Franz KRAUTWURST, *Nürnberg = Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, IX, Kassel-Basel-London-New York, Bärenreiter, 1961, 1755.

elárul: 1471-ben az első németországi csillagvizsgáló, 1492-ben (!) az első földgömb, 1500 körül a satu, 1505-ben a rugós zsebóra, 1512-ben a rézkarctechnika, 1517-ben a puskák keréklakatzárja, 1525-ben a perspektivikus szerkesztés szabályai, 1529 körül a kulcs nélküli kombinációs zár, 1532-ben vízi erővel működő, nyújtó- és vágószerkezettel ellátott hengermű, 1560-ban a légguska, 1590-ben a diopteres vonalzó.²⁵ Tegyük még mindehhez hozzá, hogy 1543-ban éppen itt jelent meg Copernicus korszakalkotó munkája, Georg Joachim Rheticus sajtó alá rendezésében. Szenci Molnár Albert az elmondottakra gondolt, amikor azt írta, hogy a város „külömb-külömb drága művekkel és mester emberekkel híres-neves”.²⁶

Körképet adtam arról, mit jelentett Nürnberg a 16. század közepén, ideje, hogy most már arról beszéljek, ami a témám, a Balassi-fivérek itteni tanulásáról. Kettőjük közül Ferencről tudunk többet, ezért először róla szólok. Az 1563-ban született ifjabb testvér hasonló életkorban kerülhetett ki Nürnbergbe, mint a bátyja, 1575 tavaszán ugyanis már ott készült őt meglátogatni apjának alumnusa, Varsányi Gorsa Mihály.²⁷ Ebben az évben érkezett ide egy sok helyen megfordult iskolamester, Sophonias Päminger (vagy Paminger), azzal a céllal, hogy kiadja apja, Leonhard Päminger egyházi énekeinek harmadik kötetét.²⁸ Päminger tartósan letelepedett a városban, az egykori karthauzi kolostorban kapott lakást (ma a Germanisches Nationalmuseum áll az egykori épület helyén), ahol megnyitotta magániskoláját.²⁹ Ebbe a magániskolába elsősorban a patríciusok gyermekei jártak, s rövidesen itt találjuk Balassi Ferencet, valamint nevelőjét, a nemesi származású Szkárosi Jánost. Hogy mit tanultak itt a diákok, az nagyjából megállapítható. Sophonias Päminger ugyanis Melanchthon tanítványa volt, aki apjától örökölte a zene iránti szeretetet, latin nyelvű alkalmi verseket is szerzett, mellettük a nürnbergi viszonyokhoz igazodva nem egyszer megjelentette az eléggé lapos német nyelvű változatot.³⁰ Alkalmazkodnia kellett tehát, s ez vonatkozott a tananyagra is, amint azt már az iskolákkal kapcsolatban korábban kifejtettem. 1577 legelején egy latin–német verses imádságot jelentetett meg Balassi Ferencnek és Szkárosi Jánosnak ajánlva (ebből sajnos még egyetlen példány sem bukkant fel), majd miután híret vették Balassi János halálának, Joachim Bielski epicediumának függelékében biztató verset adott ki elárvult tanítványához címezve.³¹

Öccsének tanulmányaiból visszakövetkeztethetünk arra, hogyan is lehetett tíz esztendővel korábban Balassi Bálinttal. Ő is egy kísérővel érkezett Németországba, mint Ferenc, az egyetlen forrás által emlegetett Zsiga – Eckhardt Sándor felté-

²⁵ Felix R. PATURI, *A technika krónikája*, Bp., Officina Nova, 1991, 94, 97–99, 102–103, 107, 110; Johann Gabriel DOPPELMAYR, *Historische Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern...*, Nürnberg, 1730, passim.

²⁶ Lásd a 4. jegyzetet.

²⁷ Varsányi Gorsa Mihály levele Josias Simlerhez, Liptóújvár, 1575. április 2. Zentralbibliothek Zürich, Ms. F. 60, 74.

²⁸ Vö. Ilse ROTH, *Leonhard Paminger: Ein Beitrag zur deutschen Musikgeschichte des 16. Jahrhunderts*, München, 1935.

²⁹ WILL, *i. m.*, III, 112–117.

³⁰ KEMPER, *i. m.*, 63.

³¹ Caroli Christiani HIRSCHII *De vita Pamingerorum commentarius...*, edidit atque illustravit Philippus Albertus CHRISTFELSIUS, Oettingae, 1764–1767, 55–56, 64, 102–103. Az ezidáig ismeretlen, Balassi Ferencéknek ajánlott mű címléírása (*i. m.*, 102): *Precatio ad DEUM Patrem Dom. et Salvatoris nostri I. C. pro felici recentis anni auspicio*, Per Soph. Pamingerum, P. Latino et Germanico versu scripta. Norib. excudebat Nicolaus Knorr. A. MDLXXVII. 4. pl. 1 1/2.

telezése szerint – későbbi tisztartója, Pándy Zsigmond lehetett.³² A Kötzler-levél tanárkereséséről beszél, ebből következően Bálint is magániskolába járhatott. Mivel itt minden bizonnyal magukat nemesnek tartó patríciusgyerekek közé került, nem lett igazán polgári a környezete, egészen más Nürnberget ismerhetett meg, mint évtizedekkel később Szenci Molnár Albert. Az ismertett iskolai viszonyokból következik, hogy a városban nem lehetett a latin nyelvvel úgy boldogulni, mint mondjuk a wittenbergi egyetemen. Balassinak meg kellett tanulnia németül, nyilván ez is volt itteni tanulásának egyik célja. A legnagyobb sötétségben tapogatózunk lehetséges tanárával kapcsolatban, ugyanis a város helytörténeti irodalma teljesen figyelmen kívül hagyja a magániskolákat. Konzultáltam a korszak ottani szakértőivel is, de ők sem tudtak segíteni; lehetett bárki, még a nyilvános iskolák oktatói is vállaltak magántanítványokat. Azt természetesen nem tehettem meg, hogy Balassi Bálint kedvéért átböngésszem a városi jegyzőkönyvek sok-sok folyómeéretét és a megmaradt családi levéltárakat, s megírjam a 16. századi nürnbergi magániskolák történetét, ez a feladat ottani kollégáimra vár. A nyilvános iskoláknak nem maradt fenn korabeli diáknevsora, még ha ezekbe járt volna is Balassi, akkor sem tudnánk megtalálni. Bizonytalan, hogy mikor tért haza, Takáts Sándor, forrásmegjelölés nélkül, 1569 őszén már itthon tudja őt.³³

Többet sikerült kideríteni arról a Kötzler-családról, amelynek egyik tagja segítette Bálint kiutazásában, s tanárt ajánlott neki. Nem tartoztak a patríciusok közé, hanem ún. „Ehrbaren” voltak, noha kaptak már nemeslevelet is. A század első felében ketten is jogi doktorok lettek közülük,³⁴ többnyire azonban távolsági kereskedelemmel foglalkoztak. Akiről biztosan tudunk, az fegyvereket exportált,³⁵ a jelek szerint a Bécsen át Magyarországra vezető kereskedelemben voltak érdekeltek, többen Bécsben és környékén telepedtek le, egy bizonyos Georg Kötzler pedig Szatmár várában halt meg 1566-ban mint katona.³⁶ Hogy melyikük volt végül is a Balassi Jánosnak szóló levél szerzője, azt nem lehetett kideríteni, a keresztnév olvasata mind a mai napig bizonytalan. Mindenesetre a zólyomi (bányavárosi) főkapitánynak és Zólyom vármegye főispánjának fia bizton számíthatott annak a városnak a kitüntetett figyelmére, amely erősen érdekelt volt a besztercebányai réz- és ezüstbányászataiban.³⁷

Körbejárva a témát, úgy érzem, továbbra is maradtak Balassi Bálint tanulóéveiben homályos pontok, legfőképpen az, hogy a nürnbergi tanulás nem elegendő magyarázat az olasz irodalom ilyen mértékű jelenlétére és hatására irodalmi alkotásaiban: szerintem nem zárható ki egy itáliai udvarokat és Velencét érintő utazás megtörténte sem. Az olasz és spanyol műveltség erőteljesen ott volt ekkor már Ausztriában és a bécsi udvarban is, az osztrák protestáns nemesek – némileg

³² ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint*, Bp., 1941, 38–39. A Balassi-irodalomban való eligazodáshoz itt és másutt is nagy haszonnal forgattam SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza készülő Balassi kronológiájának kéziratát, itt szeretném megköszönni az ő segítségét.

³³ TAKÁTS Sándor, *Régi idők, régi emberek*, Bp., é. n., 63. Eszerint Balasy (= Balázs?) Bálint Pozsonyban agárral kedveskedett Nádasdy Ferencnek.

³⁴ WILL, i. m., II, 342–343.

³⁵ Johannes Karl Wilhelm WILLERS, *Die Nürnberger Handfeuerwaffe bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. Entwicklung, Herstellung, Absatz nach archivalischen Quellen*, Nürnberg, Stadtarchiv, 1973, 297–298 (Nürnberg Werkstücke zur Stadt- und Landesgeschichte, 11).

³⁶ A Kötzler család nemzetségkönyvei, genealógiái, Stadtarchiv Nürnberg. – Lásd még: Johann Ferdinand ROTH, *Geschichte des Nürnberghischen Handels*, Erster Theil, Leipzig, 1800, 270, 339.

³⁷ Kutatásaira hivatkozva beszélgetésünkben ezt erősítette meg a 35. jegyzetben idézett WILLERS úr.

szabályosabb peregrináció keretében – rendszeresen felkeresték Itáliát, és fontosnak tartották, hogy megtanuljanak olaszul és spanyolul.³⁸ Balassi fiatalabb kortársa és költőtársa, Christoph von Schallenberg, aki sok tekintetben összehasonlítható vele, szintén bejárta Itáliát, hogy aztán ő is a tizenöt éves háborúban – Magyarországon – kapott betegségében haljon meg 1597-ben. Persze ő egyetemen is tanult, ennek következtében hetvenhét német szerelmes versén kívül latin költeményeket is írt, s ez – több más mellett – igencsak megkülönbözteti az egyetemen nem tanult Balassitól.³⁹

Ez a vizsgálódás a korai főnemesi peregrináció egy érdekes típusát világította meg. Kevés magyar nemes küldte gyermekeit egyetemekre tanulni, van, aki csak itthoni latiniskolába járt, van, aki Bécsben vagy más külföldi udvarban nevelkedett, s bejárta Európát anélkül, hogy egyetlen egyetemi anyakönyvben is szerepelne. Számos egyéni kombináció, variáció létezett a hagyományos udvari neveltetéstől a különböző egyetemekig, mind protestáns, mind katolikus változatban, s ez nemcsak Magyarországon volt így, hanem egész Európában.⁴⁰ A Balassi családtól egyébként sem volt idegen a külföldi peregrináció: Balassi Imre fia, a 18 esztendőes Ferenc 1554-ben Bázél közelében vesztette életét útonálló támadása következtében,⁴¹ a szklabonyai ágból származó, 1565-ben született Balassi János pedig a bécsi tartományi iskolába járt 1576–1577-ben.⁴² A Balassi-fivérek által végigjárt út – találkozáskor Bálint tehetségével – nagy szerepet játszott abban, hogy nem latin nyelven alkotó humanista lett belőle, hanem az újlatin országokon kívüli anyanyelvi reneszánsz világi költészet egyik úttörője.

Szabó András

³⁸ Otto BRUNNER, *Adeliges Landleben und europäischer Geist: Leben und Werk Wolf Helmhardts von Hohberg 1612–1688*, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1949, 155–158.

³⁹ Christoph von Schallenberg: *Ein österreichischer Lyriker des XVI. Jahrhunderts*, hrsg. Hans HURCH, Tübingen, 1910 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, 253); NEMESKÜRTY István, *Schallenberg, Vadianus és Balassi*, ITK, 84(1980), 310–315.

⁴⁰ Vö. Gernot HEISS, *Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels im gesellschaftlichen Wandel: zum Bildungsgang im 16. und 17. Jahrhundert = Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“: Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der Frühen Neuzeit*, hrsg. Grete KLINGENSTEIN, Heinrich LUTZ, Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1981, 139–157.

⁴¹ Erről a Balassi Ferencről lásd SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza készülő Balassi kronológiáját az 1554. április 4-i dátumnál. A magyar ifjú Petrus Martyr levelét vitte volna Kálvinhoz, s Dudith András mint közeli barátjáról emlékezett meg róla: *Dudith András könyvtára: Részleges rekonstrukció*, összeállította és az előszót írta JANKOVICS József, MONOK István, Szeged, Scriptorum Kft., 1993, 130 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/3).

⁴² GECSÉNYI Lajos, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében*, Történelmi Szemle, 34(1992), 100. – Köszönettel tartozom SZENTMÁRTONI SZABÓ Géának, aki a bécsi diákot azonosította a családfán.